

ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

ЄЖОВА ТЕТЯНА ЄВГЕНІВНА

УДК 376.33 (191) (477) “185/20”

**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
ОСІБ З ВАДАМИ СЛУХУ В УКРАЇНІ**

13.00.03 — корекційна педагогіка

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ — 2006

Дисертацією є рукопис
Робота виконана в Інституті спеціальної педагогіки АПН України

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член АПН України
Ярмаченко Микола Дмитрович,
Президія АПН України,
радник Президії АПН України

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член АПН України
Ничкало Нелля Григорівна,
Інститут педагогіки і психології
професійної освіти АПН України,
заступник директора

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Кульбіда Світлана Вікторівна,
Інститут спеціальної педагогіки АПН України,
завідувач лабораторії жестової мови

Провідна установа: Слов'янський державний педагогічний університет
Міністерства освіти і науки України,
кафедра корекційної педагогіки і спеціальної психології

Захист відбудеться «_21_» листопада 2006 року о 15³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.450.01 в Інституті спеціальної педагогіки АПН України (04060, м. Київ, вул. М.Берлінського, 9).

З дисертацією можна ознайомитися у науковій частині Інституту спеціальної педагогіки АПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М.Берлінського, 9.

Автореферат розіслано 20 жовтня 2006 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Колупасва А.А.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження

Розбудова незалежної демократичної держави, зміни у суспільно-політичному, соціально-економічному та культурному житті України потребують створення якісно нової системи освіти, яка буде сприяти найбільш повному розвитку здібностей кожної людини, що забезпечить зростання і зміцнення інтелектуального, культурного та економічного потенціалу нації. Важливою складовою системи освіти є освіта професійна – саме вона надає людині можливості ствердитися в житті, сприяє підвищенню її самооцінки і соціального статусу.

Інтеграція осіб з обмеженими фізичними можливостями в суспільство є нагальною потребою часу. Тому особливої актуальності набуває нині професійна освіта осіб з вадами слуху, що потребує створення такої системи освіти, яка забезпечить працездатним інвалідам професійну підготовку відповідно до їхніх можливостей.

Професійна підготовка осіб з вадами слуху здійснюється протягом більше, ніж півтора століття. За цей період неодноразово змінювалися її мета і зміст, розроблялося науково-методичне забезпечення, створювалася правова основа. Досвід попередніх поколінь, їх теоретичні та практичні здобутки нині стають джерелом розвитку і вдосконалення системи професійної освіти осіб з вадами слуху, приведення її у відповідність до вимог часу.

У другій половині ХХ століття почали проводитися фундаментальні дослідження широкого кола проблем допрофесійної і професійної підготовки глухих і слабочуючих: значення періоду трудового навчання в середніх класах для загального розвитку і професійного самовизначення школярів (Т.Бирсану, В.Вельгус, Л.Новосьолов); організація профорієнтаційної роботи в спеціальних школах і вивчення профінтересів учнів (О.Гозова, О.Гонца, В.Засенко); розробка спеціальних методик теоретичного і виробничого навчання (В.Влодавець, О.Гозова, Б.Орлов, В.Чулков, М.Шестакова); вплив загальної освіти і професійної підготовки на процеси соціально-трудової адаптації працівників з вадами слуху (М.Букун, Е.Бурменко, О.Пискова, Х.Гайнутдінов). Заслужують на увагу дослідження, присвячені історії спеціальної освіти в союзних республіках (Г.Акієва, І.Бобла, О.Іваницький, С.Касимов, Г.Коржова, Р.Луцкіна, А.Мінасян, Е.Мягі) – на основі загальних теоретичних положень радянської дефектології в більшості з них було розроблено власну самобутню систему підготовки дітей з вадами фізичного і розумового розвитку до самостійного життя. Треба відмітити, що корисним і слушним було висвітлення протягом 1984-1985 рр. на сторінках науково-методичного часопису “Дефектологія” досвіду професійної підготовки глухих у соціалістичних країнах.

Радянська система професійної освіти осіб з вадами слуху досягла значних успіхів у підготовці кваліфікованих кадрів. Дослідження трудової діяльності глухих і слабочуючих (М.Букун, О.Гозова, В.Засенко, М.Ярмаченко та інші) засвідчують, що вони можуть успішно опанувати досить широке коло спеціальностей та плідно працювати в багатьох галузях народного господарства.

Ринкові відносини в економіці вимагають від школярів більш раннього життєвого самовизначення, а від молодих спеціалістів – високої професійної грамотності, мобільності, ініціативності, комунікабельності, здатності до самоосвіти і постійного самовдосконалення. Все це обумовлює необхідність розробки нових підходів до організації професійної освіти глухих і слабочуючих, що дозволить підвищити її рівень і якість, розширити можливість вибору перспективних і престижних професій. Значною мірою сприяє цьому дослідження життєвих планів і ціннісних орієнтацій старшокласників з вадами слуху в нових економічних умовах, розробка шляхів оптимізації підготовки їх до трудової діяльності відповідно до попиту ринку праці (В.Засенко). Заслужують на увагу результати, одержані російськими науковцями в ході дослідження різних аспектів підготовки глухих і слабочуючих школярів до самостійного життя (М.Бризгалов, К.Логінова, Г.Пенін, І.Соловйова, М.Ярошевич); шляхів адаптації студентів з вадами слуху до навчання в закладах загального типу (І.Абрамов, О.Єреміна); особливостей систем професійної освіти глухих у зарубіжних країнах (В.Базоев); особливостей профорієнтаційної роботи серед підлітків з інвалідністю і системи супроводу інвалідів усіх нозологій в навчальному процесі (С.Лебедева, О.Мартинова, О.Охрименко, Л.Романіна).

Разом з цим в сурдопедагогічних дослідженнях ніколи не ставилося завдання розглянути процес розвитку системи професійної освіти осіб з вадами слуху як цілісне історико-педагогічне явище. Окремі етапи розвитку цієї системи, здебільшого її шкільної ланки, висвітлюються в роботах А.Басової, О.Дячкова, М.Ярмаченка. Численні відомості з історії професійно-технічної, середньої спеціальної і вищої професійної освіти глухих і слабочуючих містяться в архівних матеріалах, а також наводяться в історико-публіцистичних і періодичних виданнях Українського товариства глухих. Цей надзвичайно багатий фактичний матеріал, який залишився поза увагою дослідників, потребує ґрунтовного вивчення, адже розробка нової концепції освіти неможлива без дослідження історії становлення та розвитку її окремих галузей, аналізу історико-педагогічних фактів, систематизації та узагальнення набутого досвіду. Актуальність та недостатня розробленість проблеми зумовили вибір теми нашого дослідження: “Становлення та розвиток системи професійної освіти осіб з вадами слуху в Україні”. Хронологічні межі дослідження охоплюють період з середини ХІХ до початку ХХІ століття – шлях від перших спроб

прогресивної громадськості створити навчальні заклади для глухонімих до якісно нового етапу розвитку всіх ланок системи спеціальної освіти.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана відповідно до плану наукових досліджень Інституту спеціальної педагогіки АПН України і пов'язана з комплексною темою “Науково-методичні засади удосконалення змісту освіти осіб з порушеним слухом в умовах диференційованого навчання (РК 0101U000610)”. Тема дисертації затверджена Радою з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 8 від 28.10.03 р.)

Об'єкт дослідження – професійна освіта осіб з вадами слуху як складова системи спеціальної освіти в її історичному розвитку.

Предмет дослідження – процес виникнення і функціонування в Україні різних форм професійної освіти осіб з вадами слуху.

Мета дослідження – здійснити історико-педагогічний аналіз розвитку системи професійної освіти осіб з вадами слуху в Україні протягом досліджуваного періоду.

Завдання дослідження:

1. Дослідити шлях розвитку системи професійної освіти осіб з вадами слуху в Україні та виділити його основні етапи.
2. Проаналізувати провідні тенденції досліджуваного процесу та висвітлити його взаємозв'язок з розвитком теорії і практики сурдопедагогіки.
3. Охарактеризувати особливості правової основи професійної освіти і професійної діяльності осіб з вадами слуху.
4. Висвітлити внесок Українського товариства глухих у розвиток системи професійної освіти осіб з вадами слуху.
5. Визначити шляхи подальшого вдосконалення системи професійної освіти осіб з вадами слуху в Україні.

Методологічну основу дослідження становлять:

- 1) теорія наукового пізнання, принципи діалектики про взаємозв'язок соціальних явищ і необхідність їх вивчення в конкретних історичних умовах;
- 2) філософське вчення про соціально-історичну обумовленість змісту освіти, зв'язок теорії і практики, об'єктивного і суб'єктивного, загального і окремого, традиційного й інноваційного; про провідну роль діяльності у формуванні та розвитку особистості;
- 3) положення Конституції України, Законів України “Про освіту”, “Про професійно-технічну освіту”, “Про вищу освіту”, Національної доктрини розвитку освіти, „Концепції спеціальної освіти осіб з фізичними та психічними вадами в Україні на найближчі роки та перспективу”, в яких визначено пріоритети розвитку освіти та соціальний захист молоді з особливостями фізичного і психічного розвитку;

4) положення сурдопедагогіки про особливості та можливості розвитку осіб з вадами слуху та засоби їх реабілітації.

Відповідно до мети і завдань нами було обрано такі **методи дослідження**: вивчення й аналіз наукової літератури з історії та теорії сурдопедагогіки, архівних матеріалів, нормативно-правових документів, видань Українського товариства глухих; систематизація й узагальнення одержаної інформації.

Джерельну базу дослідження становлять монографії, навчально-методичні та методичні посібники, збірники наукових праць з питань історії і теорії сурдопедагогіки, науково-методичні часописи з проблем дефектології, збірники нормативно-правових документів з питань народної освіти і соціального захисту інвалідів, навчальні плани і програми шкіл для дітей з вадами слуху, історико-публіцистичні та періодичні видання Українського і Всеросійського товариств глухих з фондів Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського, Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В.О.Сухомлинського, Російської державної бібліотеки, Російської державної науково-педагогічної бібліотеки ім. К.Д.Ушинського. Також нами було використано матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України і Музею історії Українського товариства глухих (Київ).

Організація дослідження

Дослідження проводилося протягом 2002-2006 років. На першому етапі (2002 р.) здійснювався аналіз наукової літератури з питань історії і теорії сурдопедагогіки, вивчався стан розробки досліджуваної проблеми, обґрунтовувалася актуальність теми дослідження, уточнювалися його мета і завдання; накопичувався, вивчався і систематизувався фактичний матеріал, складалася бібліографія. На другому етапі (2003-2004 рр.) продовжувалося поглиблене вивчення науково-педагогічної літератури, нормативно-правових документів і архівних матеріалів, уточнювалися окремі факти, здійснювалася апробація результатів дослідження на наукових конференціях, готувалися до друку наукові статті. На третьому етапі (2005-2006 рр.) узагальнювалися результати проведеного дослідження, продовжувалася їх апробація, здійснювалося оформлення тексту дисертації.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше проаналізовано й узагальнено вітчизняний досвід професійної підготовки глухих і слабочуючих та представлено цілісну картину становлення і розвитку системи професійної освіти осіб з вадами слуху в Україні як історико-педагогічного явища.

Теоретична значущість дослідження полягає у створенні передумов для формування нового напрямку в спеціальній педагогіці – сурдопедагогіки профосвіти. Результати дослідження дозволяють дати

об'єктивну оцінку сучасному стану системи професійної освіти осіб з вадами слуху і визначити стратегію її розвитку.

Практична значущість дослідження пов'язана з можливістю використання його основних положень і висновків для поглиблення курсу історії сурдопедагогіки в педагогічних університетах. Матеріали дослідження можуть бути використані при розробці програм курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів освіти, в яких навчаються особи з вадами слуху.

Надійність та вірогідність результатів дослідження забезпечується методологічним і теоретичним обґрунтуванням вихідних положень; використанням комплексу взаємодіючих методів дослідження, адекватних його меті та завданням; науковим аналізом значного за обсягом фактичного матеріалу; узагальненням одержаних даних з опорою на результати попередніх наукових досліджень в галузі історії і теорії сурдопедагогіки.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на засіданнях лабораторії сурдопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки АПН України (2003-2006 рр.), Ювілейній науковій сесії до 10-річчя Інституту спеціальної педагогіки АПН України “Спеціальна освіта в Україні: погляд у майбутнє” (м. Київ, 2004 р.), VII Всеукраїнській конференції молодих науковців “Проблема особистості в сучасній науці: результати та перспективи досліджень” (м. Київ, 2004 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми корекційної педагогіки та спеціальної психології” (м. Київ, 2004 р.), V і VI Міжнародних науково-практичних конференціях “Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами” (м. Київ, 2004 і 2005 рр.), II Всеукраїнській науково-практичній конференції “Освіта та виховання нечуючих в Україні на сучасному етапі” (м. Київ, 2005 р.), Всеукраїнському науково-практичному семінарі “Жестова мова в системі освіти дітей з порушеннями слуху” (м. Біла Церква, 2006 р.).

На захист виносяться:

1. Розроблена періодизація основних етапів розвитку в Україні системи професійної освіти осіб з вадами слуху.
2. Визначені основні тенденції розвитку вітчизняної системи професійної освіти осіб з вадами слуху.
3. Характеристика виявлених особливостей правової основи професійної освіти і професійної діяльності осіб з вадами слуху.
4. Визначений внесок Українського товариства глухих у розвиток системи професійної освіти осіб з вадами слуху.
5. Накреслені шляхи подальшого вдосконалення системи професійної освіти осіб з вадами слуху в Україні.

Публікації. Основний зміст роботи відображено в 13 одноосібних публікаціях; з них статей у наукових фахових виданнях – 10, тез доповідей – 3.

Структура і обсяг дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Основний обсяг дисертації – 166 сторінок, додатків – 12 сторінок. Список використаних джерел містить 356 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, визначено його об'єкт, предмет і мету, сформульовано науково-дослідницькі завдання; охарактеризовано методологічні основи та джерельну базу дослідження; розкрито наукову новизну, теоретичну і практичну значущість дослідження; подано інформацію про апробацію наукових результатів.

В **першому розділі** “Огляд системи професійно-трудового навчання глухонімих в Україні середини ХІХ–початку ХХ століть” розглянуто погляди вітчизняних сурдопедагогів на проблему підготовки дітей з вадами слуху до самостійного життя і висвітлено здобутки та недоліки шкіл для глухонімих дітей у цій справі.

В спеціальних школах (училищах) для глухонімих, які в Україні почали створюватися в ХІХ столітті, поряд з навчанням мові й основам наук важливого значення мала професійна підготовка учнів, яка здійснювалася з метою забезпечення їм можливості в подальшому знайти яку-небудь роботу, а отже, мати засоби існування. Проводилася професійна підготовка за трьома напрямками: промисловим, сільськогосподарським та декоративно-прикладним і в багатьох випадках дійсно ставала нечуучим у пригоді в самостійному житті. Недоліком професійної підготовки як навчального предмету була відсутність визначеного і науково обґрунтованого змісту навчання, що надавало їй вузькоремісничого характеру і часто було причиною низької конкурентоспроможності глухих робітників серед чуучих. Це розуміли прогресивно настроєні сурдопедагоги і особи, зацікавлені у навчанні та вихованні глухих дітей. Протягом означеного періоду вони тричі збиралися на з'їздах (у 1895, 1903 і 1910 рр.) з метою обговорення найважливіших питань. Нами проаналізовано доповіді (12 доповідей), присвячені питанням професійної підготовки в спеціальних школах і подальшій долі випускників та виділено основні напрямки розв'язання цих проблем, запропоновані учасниками з'їздів. Так, з метою всебічного розвитку учнів, а також полегшення оволодіння професійними навичками до навчальних планів шкіл пропонувалося ввести ручну працю, малювання та креслення; було здійснено спроби створення і теоретичного обґрунтування навчальних програм з цих предметів. З метою поліпшення якості професійної підготовки під час роботи в майстернях пропонувалося

ширше використовувати відомості, які учні одержували під час вивчення загальноосвітніх предметів. З метою вирішення проблеми працевлаштування випускників шкіл, а також поглиблення їх професійних знань і вдосконалення професійних навичок пропонувалося створення спеціальних закладів різних типів: школа-колонія, школа-хутір, трудовий будинок, технічне училище. Частково зазначені ідеї були реалізовані в багатьох українських школах, про що свідчать численні факти з історичних та історико-педагогічних джерел, які розглядаються в нашій роботі.

Незважаючи на недоліки, які існували, школи для глухонімих можна вважати прогресивними на той час закладами. Саме в них зароджувалася вітчизняна система навчання, виховання і професійної підготовки дітей з вадами слуху.

Окремими педагогами і випускниками шкіл висловлювалися ідеї про можливість і бажаність надання нечуючим середньої і вищої професійної освіти, але на тому етапі розвитку справи навчання осіб з вадами слуху вони не знайшли підтримки педагогічної громадськості і не могли бути втіленими в життя.

Основні наукові результати розділу висвітлено в працях [2; 4; 7; 10; 13].

В другому розділі “Аналіз системи професійного навчання глухих і слабочуючих у радянській Україні” розглянуто еволюцію мети і змісту шкільної професійної підготовки, висвітлено процес виникнення і розвитку інших форм професійного навчання, показано динаміку формування і особливості правової основи професійної освіти осіб з вадами слуху, здійснено огляд основних напрямів наукових досліджень.

Суттєві зміни в організації всієї системи освіти нечуючих, в тому числі і професійної освіти, відбулися зі зміною політичного ладу та встановленням радянської влади в країні. Освіта і працевлаштування осіб з вадами слуху (як і з іншими психофізичними вадами) стали предметом піклування держави, а не лише окремих представників педагогіки, медицини та прогресивної громадськості. Школи для глухих дітей набули статусу державних закладів освіти і стали розвиватися на основі принципів єдиної трудової школи. Радянський період (1917-1991 рр.) характеризується активним пошуком вітчизняними сурдопедагогами оптимального змісту навчання дітей з вадами слуху та розробкою відповідних методик. Зокрема, враховуючи велике значення уроків праці для розвитку глухої дитини, а також вважаючи, що професійна підготовка допоможе випускнику школи швидше інтегруватися в суспільство, науковці та педагоги-практики направляли свої зусилля на визначення завдань, змісту і терміну професійного навчання в школі; реалізацію принципу політехнізації праці з урахуванням особливостей психофізичного розвитку глухих дітей; методичне забезпечення уроків профнавчання. Певною мірою ці завдання були розв’язані вже в кінці 30-х

років: шкільне професійне навчання мало свою систему та послідовність, було спрямоване на надання учням не лише практичних навичок, а й теоретичних відомостей, мало на меті сприяння розвитку мовлення учнів і розширенню їх кругозору. Головним недоліком професійного навчання було те, що воно починалося досить рано – з 12-річного віку, коли фізичний і загальний розвиток дітей був недостатнім для засвоєння матеріалу, об'єм і складність якого постійно збільшувалися у зв'язку зі зростаючими вимогами виробництва. Зальну ж освіту глухі діти одержували в обсязі лише початкової школи; таким чином, мало місце явне неузгодження між загальноосвітньою і професійною підготовкою.

У другій половині ХХ століття зміст освіти в школах для дітей з вадами слуху зазнав суттєвих змін. З 1961/62 н.р. ці школи перейшли на новий термін навчання і стали надавати учням неповну середню освіту. Професійну підготовку було перенесено на заключний етап навчання, що дало можливість усунути ранню професіоналізацію, значною мірою узгодити програми з праці і основ наук, забезпечити учням оволодіння трудовими і виробничими навичками з урахуванням їхнього віку, а також свідоме засвоєння теоретичних відомостей, використання професійної підготовки для розв'язання корекційних завдань спеціальної школи.

В 20-х роках починають виникати нові форми професійної підготовки глухих і слабоуючих. Так, дорослі, які не змогли навчатися у школі, набували кваліфікацію і залишалися працювати або на державних підприємствах (у складі компактних груп з перекладачами), або на підприємствах Українського товариства глухонімих. Для випускників шкіл, що бажали продовжувати освіту, за клопотанням УТОГ створювалися спеціальні групи в навчальних закладах різних рівнів: школах ФЗУ (1933–1940 рр.), Харківському художньому технікумі (1936 р.) і на Київському індустріальному робфаці (1937–1938 рр.). В системі НКСЗ працювали Всеукраїнські політехнічні курси для інвалідів (групи для глухих організувалися в 1926-1930 рр.), які потім (1931 р.) було реорганізовано в Київський індустріально-економічний технікум для інвалідів. В системі УТОГ було створено профтехшколу (1938 р.). Сформована у довоєнні роки система професійного навчання охоплювала людей різного віку і різного освітнього рівня. Але кількість тих, що навчалися і одержували певну спеціальність була дуже малою порівняно із загальною кількістю осіб з вадами слуху – економічні умови того часу не дозволяли відразу охопити навчанням всіх тих, кому воно було необхідне.

У довоєнні роки починає формуватися правова основа професійної освіти осіб з вадами слуху. Постанови радянського уряду були спрямовані на розв'язання таких завдань:

1) збільшення кількості закладів для дітей шкільного віку; вишукування коштів на обладнання в цих закладах виробничих майстерень і забезпечення їх сировиною; організацію підготовки і перепідготовки

викладачів та інструкторів виробничого навчання; затвердження по кожному закладу видів праці і професій з урахуванням можливості працевлаштування випускників;

2) створення правової основи для продовження глухими освіти в закладах для чуючих; матеріальне забезпечення глухих учнів і студентів;

3) створення правової основи для працевлаштування нечуючих.

В цей же час науковцями і педагогами-практиками робилися перші спроби вивчення профінтересів нечуючих, їх придатності до певних видів праці й обґрунтування відповідних до цього показань та протипоказань, а також виявлення умов, необхідних для найбільш ефективної діяльності цієї категорії робітників.

Під час Великої Вітчизняної війни значна кількість навчальних закладів припинила свою діяльність і, оскільки нормативних документів, що регламентували створення спеціальних груп не існувало, до 1952 р. професійне навчання нечуючих здійснювалося лише в спеціальних школах і на підприємствах Українського товариства глухих. У довоєнні та перші повоєнні роки виробниче навчання на підприємствах УТОГ було ще недосконалим в організаційному та методичному плані, але разом з тим воно мало й істотні позитивні риси:

- На навчання приймалися учні з будь-якою попередньою підготовкою, або взагалі без неї, що в умовах, коли значна кількість дітей з вадами слуху все ще залишалася поза загальним навчанням, давало можливість одержати спеціальність тим, хто з якихось причин не закінчив школу.

- Кількість учнів щорічно зростала і майже всі випускники були влаштовані на роботу.

- Обласні відділи УТОГ турбувалися про виявлення й охоплення виробничим навчанням інвалідів Великої Вітчизняної війни, що втратили слух на фронті. Це давало пізнооглухлим людям можливість освоїтися серед нечуючих, оволодіти дактильно-жестовою мовою і зробити вибір, в якому колективі (чуючих чи собі подібних) працювати далі.

З 1956 року виробнича діяльність підприємств УТОГ стала приносити значні прибутки, тому Товариство відмовилося від державної дотації і стало продовжувати роботу лише за рахунок власних коштів. Зокрема, міцна матеріальна база дала можливість підняти виробниче навчання на якісно новий рівень – вдосконалити його організаційний бік, поліпшити кадрове забезпечення, придбати навчально-методичні та наочні посібники; організувати в колгоспах і радгоспах індивідуальне і групове навчання глухих, що мешкають у сільській місцевості, сільськогосподарським спеціальностям; створити курси підвищення кваліфікації для всіх категорій працівників Товариства.

У 1951-1952, 1962 і 1975 рр. Рада Міністрів СРСР і Рада Міністрів УРСР прийняли постанови, спрямовані на поліпшення загальної і

професійної освіти, працевлаштування й обслуговування глухих громадян, згідно з якими, зокрема, було поновлено практику навчання осіб з вадами слуху в професійно-технічних, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах, а також розроблено переліки спеціальностей, за якими таке навчання доцільно здійснювати.

У 60-80-ті роки проводилися дослідження впливу особливостей психофізичного розвитку глухих і слабочуючих на засвоєння ними професійних знань і умінь та подальшій адаптації на різних підприємствах. Значна увага приділялася вивченню профінтересів школярів з вадами слуху. Результати досліджень було використано при розробці прийомів і методів, спрямованих на підвищення рівня професійної підготовки учнів спеціальних шкіл, навчально-виробничих підприємств Товариства глухих і професійно-технічних училищ.

Основні наукові результати розділу висвітлено в працях [3; 5-13].

В третьому розділі “Функціонування системи професійного навчання осіб з вадами слуху в період становлення і розвитку незалежної України” охарактеризовано сучасний стан професійної підготовки глухих і слабочуючих та визначено комплекс організаційних, методичних і правових заходів, які сприятимуть поліпшенню її якості.

За роки незалежності в Україні визначено нові пріоритети розвитку освіти, розпочато створення відповідної правової бази і реформування галузі. Зазнав оновлення і зміст спеціальної освіти. Зокрема, школи для дітей з вадами слуху стали надавати своїм учням повну середню освіту, що сприяє розширенню можливостей випускників свідомо обирати свій життєвий шлях. Професійне навчання в школі перестало бути обов'язковим; питання про його доцільність розв'язується безпосередньо на місцях з урахуванням побажань учнів і їх батьків. Угоду між школою і ПТУ про навчання в ньому старшокласників можна вважати оптимальною формою професійної підготовки школярів з вадами слуху – вона не залежить від стану матеріальної бази школи і дозволяє обирати профілі навчання з урахуванням інтересів учнів. Допрофесійна підготовка, що здійснюється в спеціальних школах, передбачає ознайомлення учнів з найбільш поширеними напрямками сучасного виробництва, а також розвиток творчих здібностей учнів. Знання, уміння і навички, формування яких передбачено програмою, в подальшому можуть становити основу для оволодіння певним видом діяльності на професійному рівні.

Здобувати професійну освіту випускники шкіл для дітей з вадами слуху можуть у професійно-технічних і вищих навчальних закладах або у складі спеціальних груп, або індивідуально (в групі чуючих, без перекладача). На сьогоднішній день за клопотанням УТОГ групове навчання осіб з вадами слуху здійснюють близько 30 навчальних закладів різних рівнів і профілів. Це дає означеній категорії громадян можливість обрати професію за своїми нахилами та здібностями, розвинути власний

творчий потенціал і реалізувати конституційне право громадян України на вільне обрання професії та працю за набутим фахом. Разом з тим не можна не визнавати того факту, що інвалідам завжди важко було конкурувати зі здоровими; особливо ця проблема загострилася в умовах ринкової економіки. Тому під час вступу до навчального закладу, навчання, працевлаштування і адаптації на робочому місці для інвалідів дуже важливою є підтримка держави, яка виражається у створенні певної правової основи професійної реабілітації означеної категорії громадян.

Починаючи з 1991 року, Уряд України затвердив низку положень, спрямованих на забезпечення інвалідам рівних з усіма іншими категоріями громадян можливостей для участі в усіх сферах суспільного життя. Так, Закон України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” (1991 р.), надає інвалідам усіх груп переважне право на зарахування до ВНЗ I-IV рівнів акредитації за інших рівних умов. Згідно з законами України “Про освіту” (1991 р.), “Про професійно-технічну освіту” (1998 р.), “Про вищу освіту” (2002 р.), держава гарантує інвалідам загальну і професійну освіту на рівні, що відповідає їх здібностям і можливостям. Стосовно дітей це положення реалізується наявністю спеціальних шкіл різних типів, зокрема шкіл для глухих дітей і шкіл для дітей зі зниженим слухом. Стосовно ж учнів професійно-технічних і студентів вищих навчальних закладів зазначене положення ніяк не конкретизується, тому керівники і викладачі закладів, де навчаються інваліди, зокрема по слуху, вимушені самі шукати оптимальні методи роботи з такою специфічною аудиторією.

Окремі шляхи розв’язання проблеми працевлаштування інвалідів визначені Законом України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” і постановами Кабміну України “Про організацію робочих місць та працевлаштування інвалідів” (1995 р.) та “Про затвердження Порядку сплати підприємствами (об’єднаннями), установами і організаціями штрафних санкцій до відділень ФУСЗІ, акумуляції, обліку та використання цих коштів” (2001 р.). Але зазначені документи стосуються інвалідів взагалі та не враховують особливостей інвалідів по слуху, а отже, не завжди сприяють розв’язанню їх проблем.

У 2000 р. було затверджено новий перелік професій, рекомендованих для навчання і працевлаштування інвалідів по слуху. Порівняно з аналогічними документами, затвердженими у 70-ті роки ХХ ст., новий перелік значно зужує можливості означеної категорії громадян у виборі професії. Зокрема, до нього не увійшли спеціальності, за якими інваліди по слуху успішно навчаються і працюють протягом багатьох років (тренер-викладач з виду спорту, вчитель школи глухих і слабочуючих, артист естради, організатор-методист клубної роботи).

Основні наукові результати розділу висвітлено в працях [1; 3-13].

ВИСНОВКИ

1. Здійснення наукового пошуку дало можливість виділити основні етапи процесу розвитку в Україні системи професійної освіти осіб з вадами слуху.

На **I етапі** (сер. XIX ст. – 1926 р.) спеціальні школи для глухонімих дітей були єдиними закладами, де діти з вадами слуху могли одержати загальноосвітню і професійну підготовку. Особливістю професійної підготовки цього періоду була її суто практична направленість, а також відсутність науково-методичної основи.

II етап (кін. 20-х – кін. 50-х рр. XX ст.) характеризується тривалими пошуками науковців і педагогів-практиків оптимального змісту шкільного професійного навчання, узагальненням набутого досвіду і початком розробки відповідних методик. В цей же період виникають нові форми професійної підготовки глухих і слабочуючих: опанування робітничих спеціальностей безпосередньо на виробництві – на підприємствах держпромисловості і навчально-виробничих підприємствах УТОГ, а також набування професійної освіти у складі спеціальних груп в професійно-технічних, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах; створюється відповідна правова основа.

Протягом **III етапу** (поч. 60-х – кін. 80-х рр. XX ст.) спеціальні школи і підприємства УТОГ були основними закладами, які здійснювали професійну підготовку осіб з вадами слуху. Цей період характеризується швидким розвитком теорії і практики сурдопедагогіки та сурдопсихології, що дало можливість створити ґрунтовне методичне забезпечення професійної підготовки в школах, на підприємствах Товариства глухих і професійно-технічних училищах; встановити широке коло доступних для працівників з числа глухих спеціальностей, а також визначити протипоказані їм роботи.

IV етап (поч. 90-х – сер. 90-х рр. XX ст.) можна охарактеризувати як тимчасовий занепад багатьох галузей народного господарства, пов'язаний зі зміною економічної політики держави. Цей період був переходом до **V етапу** (кін. XX – поч. XXI ст.), який характеризується поступовим відновленням всіх ланок системи освіти, приведенням їх у відповідність вимогам часу. Відбувається пошук нових шляхів здійснення ефективної професійної підготовки молоді з вадами слуху, помітно зростає кількість спеціальних груп у професійно-технічних і вищих навчальних закладах. Одним з пріоритетних напрямів державної політики є створення інвалідам умов для здобуття якісної професійної освіти відповідно до їх можливостей і особливостей психофізичного розвитку.

2. Аналіз провідних тенденцій процесу розвитку професійної освіти глухих і слабочуючих та його зв'язку з теорією і практикою сурдопедагогіки показав, що перші спроби педагогів-практиків створити цілісну систему професійної освіти осіб з вадами слуху, обґрунтувати

окремі її положення, пов'язати з вивченням основ наук мали місце ще в кінці XIX – на поч. XX ст. Але в силу певних історичних і соціально-економічних умов (спеціальні школи не входили до державної системи освіти, існували на філантропічно-благодійницькі кошти, охоплювали навчанням лише 1-2% глухих дітей тощо) вони не могли бути реалізовані достатньою мірою.

Проблема змісту і методики допрофесійної і початкової професійної підготовки в спеціальних школах стала предметом різнобічного вивчення за часів радянської влади. Результатом плідної роботи науковців і педагогів-практиків було те, що вже в кінці 30-х років шкільне професійне навчання мало свою систему та послідовність, було спрямоване на надання учням не лише практичних навичок, але й теоретичних відомостей, мало на меті сприяння розвитку мовлення учнів і розширенню їх кругозору. В перші повоєнні роки було визначено види професій, рекомендованих для глухих учнів, сформульовано вимоги до обладнання шкільних майстерень і організації в них навчального процесу з урахуванням санітарно-гігієнічних норм і правил техніки безпеки, розроблено критерії оцінок з профнавчання. Подальший розвиток поглядів вітчизняної сурдопедагогіки на завдання спеціальної школи обумовив скорочення терміну професійної підготовки і перенесення її на заключний етап навчання, підвищення загальноосвітнього рівня учнів і забезпечення зв'язку професійної підготовки з загальною освітою, ширше використання трудової і професійної підготовки з корекційною метою.

У другій половині XX ст. вітчизняними сурдопедагогами і сурдопсихологами було створено ґрунтовне методичне забезпечення професійної підготовки учнів спеціальних шкіл, навчально-виробничих підприємств Товариства глухих і професійно-технічних училищ. Але в нових економічних умовах, коли суттєво змінилися вимоги виробництва до всіх категорій працівників, використовувати в навчальному процесі методики, розроблені за радянських часів, можна лише частково.

Через відносну нечисленність у Радянському союзі середніх спеціальних і вищих навчальних закладів, що здійснювали групове навчання молоді з вадами слуху, проблеми, з якими стикалися глухі і слабочуючі студенти під час навчання, майже не були предметом спеціального вивчення.

Історико-педагогічний аналіз досліджуваного процесу показав, що набування глухими і слабочуючими професійної освіти в закладах загального типу виявилось найбільш життєздатною і в той же час найменш вивченою і методично забезпеченою, особливо на сучасному етапі, формою професійної підготовки осіб з вадами слуху.

3. Правова основа професійної освіти і професійної діяльності осіб з вадами слуху почала створюватися за радянських часів. Постанови радянського уряду були спрямовані на надання глухим і слабочуючим

права набувати професійну освіту і працювати в закладах і установах для чуючих, визначення доступних і протипоказаних при ураженнях слуху спеціальностей, матеріальне забезпечення глухих учнів і студентів.

Для усунення протиріччя між наявністю в інваліда певних прав і можливістю їх реалізації, яке особливо загострюється в умовах ринкової економіки, починаючи з 1991 р., Уряд України прийняв низку законів, які, зокрема, передбачають соціальний захист інвалідів під час вступу до навчальних закладів, навчання, працевлаштування й адаптації на робочому місці. Але ці закони стосуються інвалідів взагалі та не враховують особливостей інвалідів по слуху, а отже, не завжди сприяють розв'язанню їх проблем. Таким чином, правова основа професійної реабілітації інвалідів по слуху в Україні потребує вдосконалення, що має бути досягнуто шляхом конкретизації законодавчих актів відповідно до потреб і особливостей саме цієї категорії інвалідів, а також розробкою механізму реалізації задекларованих у законодавстві положень.

4. Вивчення архівних документів і матеріалів історико-публіцистичних і періодичних видань УТОГ дало можливість зробити висновок, що провідну роль у розвитку післяшкільної системи професійної освіти осіб з вадами слуху відіграло Українське товариство глухих, яке з моменту свого заснування (1933 р.) серед пріоритетних завдань визначило боротьбу з неграмотністю серед нечуючих, їх професійну освіту і працевлаштування. Саме з ініціативи УТОГ з 30-х років ХХ ст. створюються групи для глухих і слабочуючих в професійно-технічних, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах.

Профорієнтаційна робота серед старшокласників, клопотання про створення спеціальних груп при навчальних закладах різних рівнів і забезпечення цих груп сурдоперекладачами, здійснення навчання осіб з вадами слуху робітничим спеціальностям, організація курсів підвищення кваліфікації працівників системи УТОГ – всі ці питання завжди були в центрі уваги керівників Товариства.

5. Результати нашого дослідження дають підставу стверджувати, що система професійної освіти для осіб з вадами слуху ще не сформована достатньою мірою. Для її подальшого вдосконалення потребують вирішення такі проблеми:

1) розширення переліку професій, за якими дозволяється навчання і працевлаштування інвалідів по слуху;

2) розробка і втілення в практику професійно-технічних і вищих навчальних закладів форм і методів навчання, які враховують особливості учнів і студентів з вадами слуху;

3) визначення змісту та розробка системи довузівської підготовки;

4) створення постійно діючих курсів з основ спеціальної педагогіки та психології для викладачів, які працюють з означеною категорією студентів;

5) розв'язання проблеми білінгвізму – знаходження оптимального поєднання словесної і жестової мов, коли учні і студенти розуміють жести, якими перекладач позначає спеціальну термінологію, а також розуміють навчальну літературу, де спеціальна термінологія представлена в словесному вигляді;

б) забезпечення випускників професійно-технічних і вищих навчальних закладів робочими місцями.

Висновки нашого дослідження можуть бути основою для подальшої розробки теорії та методики професійної освіти осіб з вадами слуху. Зокрема, дослідження потребують такі проблеми: наступність змісту трудового навчання в спеціальних школах для дітей з вадами слуху та професійного навчання в закладах профтехосвіти; наступність освітніх стандартів спеціальних шкіл і вищих навчальних закладів; психолого-педагогічні основи навчання осіб з вадами слуху у професійно-технічних і вищих навчальних закладах; використання нових освітніх технологій для професійного навчання осіб з вадами слуху; наукові та правові засади професійної освіти осіб з вадами слуху в світовому досвіді.

Основні положення дослідження відображено в таких **публікаціях** автора:

1. Єжова Т. Особливості професійного навчання молоді з вадами слуху //Професійно-технічна освіта. – 2003. – № 3. – С. 25-27.
2. Єжова Т. Питання професійної освіти глухонімих у матеріалах з'їздів сурдопедагогів (кінець XIX – початок XX ст.) //Дефектологія. – 2003. – № 3. – С. 52-55.
3. Єжова Т. Професійна освіта молоді з вадами слуху як умова інтеграції у суспільне життя //Проблема особистості в сучасній науці: результати та перспективи: Тези доп. VII Всеукраїнської конференції молодих науковців 28 жовтня 2004 року в м. Києві. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2005. – С. 176-177.
4. Єжова Т. Вища освіта для осіб з порушеннями слуху в Україні: минуле та сучасність //Дефектологія. – 2004. – № 3. – С. 53-55.
5. Єжова Т.Є. Формування законодавчої бази щодо професійної підготовки інвалідів по слуху в Україні (історичний аспект) //Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Тези доп. V Міжнародної наук.-практ. конференції. – К.: Ун-т “Україна”, 2004. – С. 131-132.
6. Єжова Т. Формування і розвиток системи вищої освіти молоді з порушеннями слуху //Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: Наук.-метод. зб.: Вип. 5 /За ред. В.І.Бондаря, В.В.Засенка. К.: Наук. світ, 2004. – С. 19-22.

7. Єжова Т. Вища освіта для осіб з порушеннями слуху в Україні //Дефектологія. – 2005. – № 2. – С. 53-55.
8. Єжова Т. Внесок Українського товариства глухих у розвиток системи професійного навчання інвалідів за слухом //Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Тези доп. VI Міжнародної наук.-практ. конференції. – К.: Ун-т “Україна”, 2005. – С. 481-483.
9. Єжова Т. Історія професійної освіти інвалідів по слуху в Україні //Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2005. – № 2. – С. 120-127.
- 10.Єжова Т. Професійне навчання в спеціальних школах для глухих дітей //Рідна школа. – 2005. – № 2. – С. 67-69.
- 11.Єжова Т.Є. Законодавче забезпечення професійної реабілітації інвалідів по слуху в Україні (історичний аспект) //Педагогіка і психологія. – 2005. – № 3 (48). – С. 142-148.
- 12.Єжова Т.Є. Становлення в Україні професійно-технічної освіти інвалідів по слуху (20 – 30-ті роки ХХ ст.) //Професійно-технічна освіта. – 2006. – № 1. – С. 38-40.
- 13.Єжова Т. Історико-педагогічна періодизація процесу розвитку в Україні системи професійної освіти осіб з порушеннями слуху //Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: Наук.-метод. зб.: Вип. 8. – Т. 1 /За ред. В.І.Бондаря, В.В.Засенка. Запоріжжя, 2006. – С. 82-85.

АНОТАЦІЇ

Єжова Т.Є. Становлення та розвиток системи професійної освіти осіб з вадами слуху в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.03 – корекційна педагогіка. – Інститут спеціальної педагогіки АПН України. – Київ, 2006.

У дисертації на основі вивчення наукової літератури з історії та теорії сурдопедагогіки, архівних матеріалів і видань Українського товариства глухих проаналізовано й узагальнено вітчизняний досвід професійної підготовки глухих та слабочуючих і представлено цілісну картину становлення і розвитку системи професійної освіти осіб з вадами слуху в Україні як історико-педагогічного явища. В роботі висвітлено й обґрунтовано особливості та закономірності процесу формування і функціонування різних форм професійної освіти підлітків і молоді з вадами слуху, визначено внесок Українського товариства глухих у розвиток цього процесу, а також проаналізовано зв'язок основних тенденцій досліджуваного процесу з розвитком теорії і практики сурдопедагогіки. На основі вивчення нормативно-правових документів з

питань народної освіти і соціального захисту інвалідів охарактеризовано особливості правової основи професійної реабілітації інвалідів по слуху. Узагальнення одержаних результатів дослідження дозволило визначити шляхи подальшого вдосконалення системи професійної освіти осіб з порушеннями слуху, яка функціонує в Україні.

Ключові слова: особи з вадами слуху, доступність освіти, професійна освіта, методичне забезпечення, правова підтримка, соціальний захист.

Ежова Т.Е. Формирование и развитие системы профессионального образования лиц с недостатками слуха в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.03 – коррекционная педагогика. – Институт специальной педагогики АПН Украины. – Киев, 2006.

В диссертации на основе изучения научной литературы по истории и теории сурдопедагогики, нормативно-правовых документов по вопросам народного образования и социальной защиты инвалидов, архивных материалов и изданий Украинского общества глухих представлена целостная картина становления и развития в Украине системы профессионального образования лиц с недостатками слуха как историко-педагогического явления. Хронологические рамки охватывают период с середины XIX до начала XXI века – от первых попыток прогрессивной общественности создать учебные заведения для глухонемых до качественно нового этапа развития всех звеньев системы специального образования.

Выделены основные периоды процесса развития в Украине системы профессионального образования лиц с недостатками слуха. В основу периодизации положено преобладание тех или иных форм профессиональной подготовки, которое, в свою очередь, было обусловлено развитием сурдопедагогической теории и практики, а также отношением государства к проблеме интеграции неслышащих в систему общественных отношений.

В работе показаны и обоснованы особенности и закономерности возникновения различных форм профессионального образования подростков и молодежи с недостатками слуха (профессионально-трудова подготовка в школе, получение рабочих специальностей на учебно-производственных предприятиях Украинского общества глухих и на предприятиях госпромышленности, обучение в профессионально-технических, средних специальных и высших учебных заведениях общего типа), проанализирована связь этого процесса с развитием теории и практики сурдопедагогики. Установлено, что обучение в учебных заведениях общего типа оказалось наиболее жизнеспособной и в то же время наименее изученной и методически обеспеченной, особенно в

настоящее время, формой профессиональной подготовки лиц с недостатками слуха.

Исследован вклад Украинского общества глухих в развитие системы профессионального образования лиц с недостатками слуха. Показана ведущая роль этой организации в становлении и развитии всех форм послешкольной профессиональной подготовки глухих и слабослышащих.

Охарактеризованы особенности правовой основы профессиональной реабилитации инвалидов по слуху. Обоснована необходимость конкретизации современных законодательных актов относительно именно этой категории инвалидов, а также необходимость разработки механизма реализации задекларированных в законодательстве положений.

Обобщение полученных результатов исследования позволило определить пути дальнейшего усовершенствования системы профессионального образования лиц с недостатками слуха, которая функционирует в Украине: расширение перечня профессий, по которым разрешается обучение и трудоустройство инвалидов по слуху; создание системы довузовской подготовки; внедрение в практику профессионально-технических и высших учебных заведений форм и методов обучения, учитывающих особенности учащихся и студентов с недостатками слуха; обеспечение выпускников рабочими местами.

Ключевые слова: лица с недостатками слуха, доступность образования, профессиональное образование, методическое обеспечение, правовая поддержка, социальная защита.

Yezhova T. Formation and development of the professional education system for persons with audition disturbances in Ukraine. – Manuscript.

The thesis for a candidate of sciences degree in pedagogical sciences by speciality 13.00.03 – correctional pedagogics. – The Institute for Special Pedagogics, APS of Ukraine. – Kyiv, 2006.

In the thesis, being based on studying the scientific literature devoted to history and practice of deaf pedagogics, normative-and-legal documents related with problems of public education and social protection for invalids, archive materials and editions of Ukrainian Society of Deafs, the author represents an integral picture of creation and development of the professional education for persons with audition disturbances in Ukraine as a historical-and-pedagogical phenomenon. In the work, shown and substantiated are peculiarities and regularities of the process of formation and functioning inherent to various kinds of professional education for adolescents and youths with audition disturbances, separated are its main stages as well as analyzed is the relation of this process with the development of the theory and practice of deaf pedagogics. Investigated is the contribution of Ukrainian Society of Deafs to the development of the professional education system for persons with audition disturbances. The author characterizes legal foundations for professional rehabilitation of persons

disabled with deafness. Generalization of the obtained investigation results enabled to determine the ways of further improvements in the professional education system for persons with audition disturbances, which functions in Ukraine.

Key words: persons with audition disturbances, accessibility of education, professional education, methodical coverage, legal support, social protection.